

УДК 37.013.42:316.613.434–053.6

Н. А. Коношенко, Ю. В. Голенко

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В УМОВАХ
РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ**

На сучасному етапі розвитку українського суспільства помітно зростає значення центрів соціальної реабілітації для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки батьків. Основне призначення цих інноваційних закладів полягає у відновленні особистісного та соціального статусу дитини-сироти за рахунок оптимізації її життя, важливого наповненні останнього суб'єктивно значущим змістом. Виконання цієї задачі вимагає від фахівців закладу здійснення нових підходів до організації соціально-педагогічної роботи, а відповідно – підготовки майбутніх соціальних педагогів до цього виду професійної діяльності.

У розв'язанні низки завдань реабілітації, виховання, соціалізації та адаптації вихованців-сиріт у різні роки приймали участь Л. Белозерова, М. Вайзман, Т. Говорун, А. Гордєєва, І. Зверєва, С. Коношенко, О. Лютак, В. Романова, Л. Співак, С. Харченко, І. Шобура й ін., проте проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації соціально-педагогічної роботи з вихованцями-сиротами в умовах реабілітаційних центрів ще недостатньо розглянута науковцями і потребує подальшого дослідження.

Саме тому метою цієї статті є розгляд специфіки підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації соціально-педагогічної роботи з вихованцями-сиротами в умовах реабілітаційного центру.

Особливості організації реабілітаційно-виховного процесу в значній мірі визначаються специфікою реабілітаційного центру як інноваційного закладу.

С. Коношенко виділяє такі специфічні риси реабілітаційного центру як інноваційного закладу:

- глибока психологізація навчально-виховного процесу, оволодіння педагогами сучасними психолого-педагогічними діагностиками вивчення особистості дитини-сироти;
- комплексне застосування медичних та психолого-педагогічних заходів у створенні єдиного збагаченого педагогічного середовища;
- переорієнтація із діяльнісного на особистісно орієнтований підхід у процесі здійснення комплексної реабілітації вихованців;
- впровадження принципово нових підходів до відновлення здоров'я, які передбачають глибоку діагностику фізичного стану

організму дитини, лікування та реабілітаційні заходи з використанням прогресивних досягнень у галузі медичної науки та практики;

- оновлення виховного процесу на основі провідних ідей педагогіки життєтворчості;
- соціологічне забезпечення реабілітаційно-виховного процесу [1, с. 187].

У практиці організації діяльності реабілітаційних центрів можна виділити три форми, які визначаються співвідношенням навчально-виховного і лікувально-оздоровчого процесів.

У реабілітаційному центрі вчителі і вихователі вважають, що їх справа – вчити і виховувати дітей, а медичні працівники вбачають свою роль у лікуванні й оздоровленні. Це приклад системи паралельного співіснування навчально-виховного і лікувально-оздоровчого процесів.

В інноваційному закладі домінує навчально-виховний процес, що пояснюється проблемою комплектування центру кваліфікованими медичними кадрами і слабким забезпеченням сучасним медичним обладнанням. Навчально-виховний процес відіграє допоміжну роль, а домінує лікувально-оздоровчий.

Безсумнівно, що створення необхідних умов для здійснення комплексної реабілітації вихованців можливо лише у випадку поєднання навчально-виховного і лікувально-оздоровчого процесів. Це питання можна вирішити за наступних умов: чітка структура реабілітаційного центру, налагоджена технологія комплектування закладу дітьми, уміле управління реабілітаційним процесом з боку адміністрації, організація виховного процесу з урахуванням особливостей психічного і фізичного розвитку дітей-сиріт, диференційний підхід при реабілітації дітей.

Налагоджений взаємозв'язок в роботі вчителів, вихователів, психологів, медиків, що сприяє здійсненню єдиного взаємовпливу на кожного вихованця і має синергетичний ефект, коли ефективність комплексного впливу значно перевищує сумарну ефективність тих самих заходів у випадку їх окремого застосування.

Висока професійна майстерність працівників центру і готовність до професійного самовдосконалення.

Отже, розвиток реабілітаційного центру можливий, на наш погляд, за умови організації в ньому єдиного реабілітаційно-виховного процесу, який передбачає інтегрований погляд на дитину-сироту: її розвиток (фізичний, інтелектуальний, духовний) здійснюється цілісно, через навчання, виховання, лікування.

Підготовка майбутніх соціальних педагогів до організації реабілітаційно-виховного процесу має обумовлюватися не лише особливостями реабілітаційного центру як інноваційного закладу, його специфічними рисами, принципами і структурою управління, але і в значній мірі визначатися особистими особливостями дітей-сиріт.

Особливості особистості вихованців-сиріт, які приїждять на реабілітацію в центр, стосуються перш за все фізіології, психіки і

загальної вихованості і обумовлюються трьома основними аспектами. Перший пов'язаний з умовами життя дітей до школи-інтернату. Другий – з негативною спадковістю і внутрішньоутробною інтоксикацією. Третій обумовлений специфічними умовами закладу інтернатного типу, в яких живуть і виховуються діти.

В інтернатних установах виховуються 58% хлопців і 42% дівчат. У тому числі – «соціальних сиріт» – 88%, нормативних сиріт – 12% [2, с. 77].

Існують наступні *причини соціального сирітства*:

- діти недієздатних батьків – 2%;
- батьки, позбавлені батьківських прав – 24%;
- один із батьків (мати) позбавлений батьківських прав, батько невідомий – 36%;
- мати померла, батько невідомий – 11%;
- батьки знаходяться в місцях позбавлення свободи – 8%;
- мати знаходиться в містах позбавлення свободи, батько невідомий – 6%;
- батьки відмовились від своїх прав при народженні – 13%;
- діти, батьки яких (або один із них) розшукуються – 6%;
- діти-підкидьки – 4% [2, с. 78].

Як видно з наведених соціологічних даних, вихованці інтернатних закладів, які реабілітуються в інноваційному закладі, – діти зі складними і важкими долями, що безумовно впливає на їх психічний розвиток і стан здоров'я. Так, за результатами дослідження В. Яковенка по вивченню здоров'я і нервово-психічного розвитку в дітей, які залишилися без опіки батьків і виховуються в умовах школи-інтернату, виявлено: невірноваженість поведінки – 81,3% випадків, зниження пам'яті – в 73,8%, зниження соціальної активності – в 67,0%, відхилення в контактах – 47,6% [3, с. 14 – 16].

За нашими даними лише 8% вихованців реабілітаційного центру здорові, а 92% мають різні відхилення в здоров'ї.

На погіршення стану здоров'я дітей-сиріт, які виховуються в школах-інтернатах, впливають і наступні причини: забруднення навколишнього середовища; вітамінний дефіцит у харчуванні; недотримання санітарно-гігієнічних вимог до приміщень класів, спальних кімнат; недостатнє освітлення приміщень, відсутність уваги до забруднення в них повітря; проблема неефективної пропаганди здорового, спортивного, активного способу життя.

Поганий стан здоров'я, високий показник захворювань нервової системи, психічних розладів, дефіцит духовного спілкування, відсутність по відношенню до них необхідної долі уваги з боку дорослих, наявність певного емоційного дискомфорту виступають причиною педагогічної занедбаності дітей-сиріт. Причиною такого стану може бути також жорстоке поводження з дітьми як у неблагополучних сім'ях, так і

безпосередньо в школах-інтернатах. Викликають подібну поведінку, що ускладнює розумовий, психічний та соціальний розвиток дитини, негативні властивості сім'ї, навколишнього середовища, закладу, в якому вона виховується. «Жорстоке поводження з дітьми виявляється в різних формах – від небажання доглядання за ними до тілесних покарань і сексуального насилля» [4, с. 32].

Педагогічна запущеність вихованців закладів інтернатного типу частіше всього проявляється у схильності до асоціальної поведінки і діяльності і, на думку Б. Кобзаря, буває чотирьох видів: відсутність необхідних моральних принципів, зниження внутрішньої самооцінки власних вчинків, велика антисуспільна спрямованість соціальної орієнтації (правопорушники), антисуспільна поведінка, як звична справа (неповнолітні злочинці), психічні аномальні відхилення у розвитку. Автор вважає, що такі діти відрізняються педагогічною несприятливістю, в основі якої лежить гостра неприязнь до усіх дорослих, яка виявляється в конкретних конфліктних проявах [5].

Реабілітація подібного контингенту вихованців в умовах центру реабілітації можлива, на наш погляд, лише за умови вивчення особливості дитини, її звичок, здібностей, індивідуальних особливостей, які проявляються в розумовій, психічній, фізичній діяльності. Саме тому майбутньому соціальному педагогу бажано вивчати в більший мірі ті сторони і риси особливості, які піддаються вихованню, а також умови життя і поведінки, які вплинули на формування характеру вихованця. Принцип всебічного вивчення особливості вимагає від соціального педагога, щоб він вивчав ті якості, властивості дитини, на формування яких спрямований реабілітаційно-виховний процес.

Визначаючи задачі вивчення вихованців, соціальний педагог повинен враховувати, по-перше сутність і цілі реабілітації дітей-сиріт, по-друге, особливості змісту реабілітаційно-виховного процесу, по-третє, специфіку змісту власної безпосередньої роботи з дітьми.

Одна з центральних задач вивчення особистості вихованця полягає в тому, що соціальний педагог разом із вчителями і психологами встановлює рівень моральної занедбаності кожного вихованця, невихованість яких моральних якостей характеру проявлялась в його поведінці. Необхідність вивчення моральної занедбаності та здійснення морального виховання щодо вихованців шкіл-інтернатів підкреслює Б. Кобзар: «Щодо шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки батьків, питання морального виховання набувають особливої гостроти... В них через об'єктивні причини не змогли сформуватись стійкі моральні звички, а нерідко буває й так, що коли такі звички сформувались, то носять спотворений негативний характер. Все це ускладнює процес морального виховання» [5, с. 51].

У процесі вивчення моральної занедбаності певних вихованців соціальний педагог повинен в'яснити і її причини, враховуючи те, що у розвитку індивідуальних особливостей особистості вирішальну роль

відіграють обставини життя і виховання дитини в сім'ї або інтернатному закладі, учбовому колективі, в інших мікрогрупах.

Звідси, вивчення історії життя і виховання дитини-сироти, образу поведінки, її побуту, характеру і обставин правопорушень, поганих вчинків, які вона вчинила до приїзду в реабілітаційний центр є однією з головних педагогічних задач. У процесі вивчення педагог аналізує на які особливості розвитку дитини, відхилення у поведінці, сторони життя треба звернути увагу з метою застереження попередніх помилок. По приїзду в реабілітаційний центр, як показує досвід, діти по різному ставляться до процесу реабілітації, по різному усвідомлюють необхідність змінитися у кращу сторону, виявити і розвинути власні здібності. Їх установки в цьому плані залежать від рівня суб'єктивної готовності вихованця до прийняття заходів виховного впливу, до самовиховання, самореалізації.

Ще однією з особливостей інтернатної установи, яку необхідно враховувати при організації соціально-педагогічної роботи в центрі реабілітації для дітей-сиріт, є «постійне перебування дитини в колективі, від якого дитяча психіка може пригнічуватися, а сама дитина втомлюватися» [6, с. 22]. Життя вихованця в постійному оточенні великої кількості інших дітей вимагає від кожної дитини адаптації до більшого числа ровесників. Багаточисельність дітей і постійне перебування в їхньому колі, стверджує Л. Артющкіна, створюють емоційне напруження, тривогу, які посилюють агресію дитини. Дослідниця відзначає дуже важливу організаційно-психологічну проблему – відсутність вільного приміщення, в якому дитина могла б побути одна, відпочити від інших дітей і дорослих [2].

Щоб запобігти негативним наслідкам постійного перебування дитини в колективі, соціально-педагогічний процес реабілітаційного центру передбачає проведення численних екскурсій, прогулянок, відвідування дітьми численних секцій, гуртків, спортзалу, кімнати психічного розвантажування, кімнати гри і відпочинку.

На наш погляд, в процесі соціально-педагогічної роботи в умовах реабілітаційного центру педагогам необхідно враховувати наступні потреби дітей-сиріт: потреба в їжі, одязі, необхідних речах. Задоволення цих потреб залежить у більшій мірі від адміністрації, а на вихователя покладається контролююча функція.

Продовжуючи висвітлювати теоретичну основу підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності в реабілітаційному центрі, можна виділити два основних напрями соціально-педагогічної роботи з попередження і подолання шкідливих звичок: просвітницький напрям та напрям організації діяльності вихованців. Характеризуючи просвітницький напрямок, Б. Кобзар ставить перед вихователями завдання в доступній, переконливій, цікавій формі на прикладах реального життя, художньої та наукової літератури, телепередач роз'яснити вихованцям негативний вплив шкідливих звичок на організм

дитини. В процесі фронтальної, колективної та індивідуальної форм роботи з попередження шкідливих звичок у дітей-сиріт педагогам необхідно пам'ятати, що вся антинаркотична робота повинна бути просякнута оптимізмом, вірою в позитивні можливості людини, у здатність учня подолати згубні звички [5, с. 60].

Аналіз практичного досвіду соціально-педагогічної роботи реабілітаційних центрів, вивчення нормативних документів, регламентуючих діяльність закладів даного типу, спостереження за професійною діяльністю педагогів-реабілітологів, анкетування дітей та дорослих дозволили виділити низку причин невисокого рівня здійснення соціально-педагогічної роботи в умовах реабілітаційних центрів:

- недостатні знання вихователів принципів, форм і методів роботи з діагностики і корекції особистості дитини-сироти;
- відсутність у вихователів необхідних умінь планувати і аналізувати свою роботу;
- завантаження вихователів іншими видами діяльності, які не мають безпосереднього відношення до реабілітаційної роботи;
- велика чисельність вихованців у загоні (40 – 46 чоловік), що ускладнює на практиці індивідуальний і диференціальний підхід, інші прогресивні форми, методи і методики впливу на формування особистості дитини-сироти;
- вимоги, які висловлюються педагогам, націлюють їх на забезпечення зовнішнього порядку, збільшують число обов'язків, пов'язаних з організацією побуту вихованців, виконання ними режиму дня, забезпечення збереження майна тощо.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства помітно зростає значення центрів соціальної реабілітації для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки батьків. Проте в діяльності інноваційних закладів існує низка факторів, які перешкоджають успішній реабілітації зазначеної категорії вихованців. Успішне подолання виділених у статті причин передбачає підготовку майбутніх соціальних педагогів до виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки батьків, в умовах реабілітаційного центру. Стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують соціально-педагогічні аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до реабілітаційної роботи з дітьми та молоддю різних категорій.

Список використаної літератури

- 1. Коношенко С. В.** Реабілітаційна робота з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону : монографія / С. В. Коношенко. – Слов'янськ : Печ. двор, 2009. – 251 с.
- 2. Сирітство** в Україні як соціально-педагогічна проблема: (соціально-правовий аспект) / Артющікіна Л. М., Полянничко А. О. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. – 268 с.
- 3. Яковенко В. С.** Дитина-сирота : розвиток, виховання, усиновлення / В. С. Яковенко. – К., 1997. – 171 с.

- 4. Вінс В. А.** Психологічні особливості переживання вікової кризи підлітками школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Вінс Вікторія Анатоліївна. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 206 с.
- 5. Кобзарь Б. С.** Основы формирования гуманных взаимоотношений учащихся школ-интернатов для детей-сирот и детей, оставшихся без опеки родителей, во внеурочной деятельности / Б. С. Кобзарь. – К. : Стило, 1999. – 250 с.
- 6. Вайзман Н.** Реабилитационная педагогика / Н. Вайзман. – М. : Педагогика, 2001. – 159 с.

Коношенко Н. А., Голенко Ю. В. Теоретичні основи підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах реабілітаційного центру

У статті розглядаються психолого-педагогічні основи підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації соціально-педагогічної роботи з вихованцями-сиротами в умовах реабілітаційного центру. Автори розкривають особливі риси реабілітаційного центру як інноваційного закладу та обґрунтовують співвідношення в ньому навчально-виховного і лікувально-оздоровчого процесів. У статті здійснюється характеристика вихованців-сиріт як особливої демографічної групи та обґрунтовуються форми і методи соціально-педагогічної роботи з ними в умовах реабілітаційних центрів. Доводиться, що ефективна діяльність реабілітаційного центру можлива за умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки батьків, у цьому закладі.

Ключові слова: майбутні соціальні педагоги, соціально-педагогічна робота, діти-сироти, реабілітаційний центр, специфіка.

Коношенко Н. А., Голенко Ю. В. Теоретические основы подготовки будущих социальных педагогов к организации социально-педагогической работы с детьми-сиротами в условиях реабилитационного центра

В статье рассматриваются психолого-педагогические основы подготовки будущих социальных педагогов к организации социально-педагогической работы с воспитанниками-сиротами в условиях реабилитационного центра. Авторы раскрывают специфику реабилитационного центра как инновационного учреждения и обосновывают соотношение в нем учебно-воспитательного и лечебно-оздоровительного процессов. В статье осуществляется характеристика воспитанников-сирот как особой демографической группы и обосновываются формы и методы социально-педагогической работы с ними в условиях реабилитационных центров. Доказывается, что эффективная деятельность реабилитационного центра возможна при условии подготовки будущих социальных педагогов к воспитанию детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в этом заведении.

Ключевые слова: будущие социальные педагоги, социально-педагогическая работа, дети-сироты, реабилитационный центр, специфика.

Konoshenko N., Holenko Y. Theoretical Foundations of Training Future Social Workers For Organizing Social and Educational Work With Orphans in the Conditions of the Rehabilitation Center

In the article psychological and pedagogical basis of training future social workers for organizing social and educational work with pupils-orphans in the conditions of the rehabilitation center. The main purpose of these innovative schools is to restore personal and social status of orphans due to optimization of life, full of important recent subjectively meaningful content.

The authors reveal the special features of the rehabilitation center as an innovative institution and justify the value in it educational and health-improving processes. Substantiated, that identifying pupils study the problem, a social educator should consider first the nature and purpose of rehabilitation of orphans, secondly, features content rehabilitation and training process, and thirdly, the specific content of its own direct work with children.

In this article the characteristics of students orphaned as a particular demographic and justified forms and methods of social and educational work with them in terms of rehabilitation centers. It is proved that effective rehabilitation center available for the training of future social workers to care for orphans and children left without parental care in this institution.

Key words: future social teachers, social-pedagogical work, orphans, rehabilitation center, specificity.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2016 р.

Прийнято до друку 25.03.2016 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Коношенко С. В.

УДК 37.013.42 : 350.4

С. В. Коношенко, О. А. Митрофанов

**ОРГАНІЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ
РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ**

Напружена соціальна, економічна, екологічна, демографічна обстановка збільшує кількість людей, що мають потребу в соціальній допомозі. В цих умовах зростає потреба в діяльності соціальних педагогів у сфері соціальної реабілітації й адаптації особистості. Реабілітаційних установ стає все більше. Так, у Донецьку і Донецькій області налічується більше 15 установ, що реалізують реабілітаційний компонент соціально-